

Особливості розвитку інтелектуальної обдарованості старшокласників в умовах МАН // Актуальні проблеми професійно-педагогічної освіти та стратегії розвитку: Зб. наук. пр. / За заг. ред. О.А. Дубасенюк, Л.В. Калініної, О.Є. Антонової. – Житомир: Вид-во ЖДУ, 2006. – С. 197-200 (у співавторстві з Борисовим В.)

*Борисов Вячеслав,
науковий керівник: Антонова О.Є.
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ МАН

Генетичний аспект психологічної характеристики особистості визначає рівень її розвитку як цілісної системи якостей, здібностей. Весь період життя людини – від народження до старечого віку, тобто онтогенез, супроводжується безперервними змінами в її психіці, які визначають розвиток особистості. Кожний момент життєвого шляху виявляється у певному рівні розвитку властивостей, здібностей людини. На цей аспект особистості вказував С.Л. Рубінштейн. Він зазначав, що розвиток людини – на відміну від накопичення досвіду, оволодіння знаннями, вміннями, навичками – це є розвиток її здібностей. І навпаки, розвиток здібностей людини – це є те, що являє собою розвиток як такий, на відміну від накопичення досвіду. Здібності формуються не тільки в результаті засвоєння продуктів діяльності людства, а й насамперед у процесі створення їх самою людиною. Участь людини у творенні навколишнього предметного світу – це водночас розвиток своєї власної природи, своєї особистості. Здібності людини безпосередньо пов'язані з її діяльністю та поведінкою. Б.М. Теплов дав визначення здібностей як індивідуально-психологічних особливостей, що стосуються успішного виконання діяльності або діяльностей. Здібності відрізняють одну людину від іншої, але не зводяться до тих знань, умінь і навичок, що є в неї. Здібності є завжди результатом розвитку.

Здібності не з'являються на порожньому місці. В основі розвитку здібностей лежать певні природжені особливості людини, її задатки. Людина народжується з певними генетичними, анатомо-фізіологічними особливостями, на ґрунті яких за певних соціальних умов у процесі діяльності та спілкування формуються здібності особистості. При цьому анатомо-фізіологічні особливості, як і здібності, змінюються, проходячи певний віковий розвиток. Тому задатки можна розглядати і як вихідний анатомо-фізіологічний віковий чинник становлення та прояву здібностей особистості на всіх етапах її життєвого шляху.

На думку С.Л. Рубінштейна, розвиток здібностей у сукупності з задатками здійснюється у вигляді спіралі. Реалізація можливостей, які надають здібності одного рівня розвитку, відкриває нові можливості для подальшого розвитку здібностей більш високого рівня. Обдарованість людини визначається діапазоном нових можливостей, котрі відкриває реалізація наявних можливостей. Здібності – це психологічні особливості особистості, від яких залежить успішність набуття знань, вмінь та навичок, але самі вони до наявності цих знань, вмінь та навичок не зводяться [3:441]. Здібності розвиваються на основі завдатків, які є спадковими анатомо-фізіологічними особливостями. Звідси можна побачити пірамідальну еволюцію одного явища в інше і залежність розвитку наступного від рівня розвитку попереднього (здатки – здібності – обдарованість) [4:19].

Здібності людини – це внутрішні умови її розвитку, які формуються в сукупності з задатками під впливом зовнішніх умов у процесі взаємодії людини з навколишнім середовищем. Таким чином, генетичний аспект особистості слід вважати одним із головних її параметрів, базовим виміром, що має складну диференційно-інтегративну характеристику. З одного боку, властивості, здібності особистості визначаються тим, яке місце серед соціально-психолого-індивідуальних властивостей і діяльнісних компонентів вони займають. З іншого – кожна з властивостей і здібностей, маючи свою якісну та кількісну характеристику, є результатом вікового розвитку особистості. Вихідний пункт цього розвитку утворюють парціальні (що належать до окремих органів і функцій) та загальні (притаманні всьому індивіду) задатки, тобто генетичні (спадкові і вроджені) анатомо-фізіологічні передумови їх становлення в процесі діяльності та поведінки, навчання і виховання, самонавчання й самовиховання [1:114-116].

Зазначимо, що розвиток особистості розпочинається в дитинстві й триває впродовж всього її життя. І в юнацькому віці, який позначає фазу переходу від залежного дитинства до незалежної та відповідальної дорослості, визначається остаточний життєвий пріоритет особистості. Переважно в цей період у неї продовжують формуватися основні здібності, які в майбутньому впливатимуть на успішність тієї чи іншої діяльності, яку ця особистість буде виконувати. Тому є дуже важливим підтримати ці здібності особистості та допомогти їх розвитку вчасно, адже якщо загубити потрібний час то можна жалкувати про це ціле життя [2:124-125].

Сучасні науковці визначають поняття „обдарованість” по-різному: як сукупність природних задатків що є передумовою для формування здібностей”, як високий рівень розвитку здібностей людини, який дозволяє їй досягти значних успіхів в окремих сферах діяльності. Плутанина у визначеннях обдарованості, очевидно, не є випадковою: вона відображає плутанину у психолого-педагогічній науці у питаннях обдарованості. Однак з цих визначень можна побачити, що головними передумовами розвитку обдарованості вважаються природні задатки, здібності, схильності особистості та умови її життєдіяльності. Якщо якийсь з цих компонентів

відсутній або не сприятливий, то на прояви обдарованості залишається лише сподіватися [2:257].

У цілому поняття „обдарованість” трактується як високий рівень розвитку здібностей особистості, які стійко проявляються впродовж її життя.

Зазначимо, що самі природні задатки ще не визначають успішності діяльності людини у майбутньому. Їх необхідно розвивати, а це може статися лише у процесі виховання, навчання та практики. Крім цього, задатки характеризуються багатозначністю, тобто залежно від виду діяльності можуть розвиватися різні здібності. Так, маючи гарний слух та відчуття ритму одна людина стане композитором, інша – диригентом, третя – виконавцем, а четверта – музикальним критиком. Задатки розвиваються лише за умови, що людина буде займатися відповідною діяльністю [5:12].

В.А. Крутецький, який глибоко вивчав проблему здібностей та обдарованості, вважав, що „при аналізі здібностей завжди мають на увазі якості, особливості людини, яка виконує ту чи іншу діяльність...” Звідси стає зрозумілим, що здібності людини – це її потенційні можливості у вирішенні будь-яких завдань, це головна умова швидкого, легкого та глибокого оволодіння знаннями, вміннями, навичками та евристичними прийомами. Вміння, навички та здібності людини є взаємозумовленими: без наявності окремих здібностей та певного рівня їх розвитку в людини не можуть сформуватися навички та вміння, і в той же час без наявності окремих навичок та вмінь не можуть розвиватись здібності. Однак, здібності є більш глибокою та більш особистісною характеристикою, ніж навички та вміння, які характеризують лише діяльність людини [4:19].

Схильності – це перша та сама рання ознака зароджуваної здібності. Схильність виявляється у потязі дитини до певного виду діяльності (малювання, занять музикою) та засвідчує наявність певних природних передумов до розвитку здібностей. Важко передбачити що-небудь інше, коли дитина, наприклад, слухає музику з великою радістю та робить багаторазові спроби музициювати без внутрішнього спонукання. Те ж саме можна сказати і про малювання, конструювання тощо. У процесі діяльності формуються нові властивості, які необхідні для успішної діяльності, створюються заміники (компенсаторні механізми) недостатніх природних властивостей [3:368-369].

Для реалізації програм розвитку обдарованих дітей у школах України поступово створюються всі необхідні умови. Це відповідальне завдання лягає на плечі кожного працівника того чи іншого освітнього закладу. Весь процес розпочинається із пошуку обдарованих дітей, що може проходити як під час навчальної діяльності, так і у позакласній роботі. Відомо, що обдарована дитина дуже яскрава та невгамовна, їй ніколи сидіти на одному місці, їй хочеться творити щось нове, надзвичайне, пізнавати нове та використовувати ці знання на практиці [6:9].

Зупинимось більш детально на питаннях розвитку інтелектуальної обдарованості старшокласників шляхом включення їх до науково-дослідної діяльності.

Для виявлення дітей, схильних до наукової роботи, вчителі використовують тестові методики, конкурси наукових робіт, семінари, де намагаються **зясувати їх** зацікавленість певною науковою проблемою. Саме для реалізації програми розвитку інтелектуально обдарованих дітей у системі освіти була створена спеціальна ланка, яка на меті має співпрацю з ВНЗ, написанням та захистом науково-дослідницьких робіт учнями. Мала академія наук (МАН) об'єднує в собі сотні шкільних наукових товариств, які працюють над пошуком та розвитком інтелектуально обдарованих дітей. Час поставив перед школою головне завдання: займатися пошуком та розвитком індивідуальності. З цією метою в школах створюються наукові товариства учнів (НТУ). Головне завдання цих товариств – надати учневі можливість розвинути свій інтелект у самостійній творчій діяльності з урахуванням індивідуальних особливостей та схильностей. Головним елементом у науково-дослідницькій роботі є особистісний інтерес та захоплення [7:5].

Основною метою і завданням наукового товариства учнів є: розширення світогляду щодо досягнень вітчизняної та зарубіжної науки; виявлення найбільш обдарованих учнів у різних галузях науки і розвиток їхніх творчих здібностей; активне залучення учнів школи до процесу самоосвіти та саморозвитку; удосконалення вмінь та навичок самостійної роботи, підвищення рівня знань та ерудиції в тих галузях науки, які цікавлять учнів; організація науково-дослідницької діяльності учнів для вдосконалення процесу навчання і профорієнтації [7:8].

Серед основних напрямків роботи можна виділити такі:

1. Залучення до науково-дослідницької діяльності здібних учнів відповідно до їхніх наукових інтересів.

2. Навчання учнів роботи з науковою літературою, формування культури наукового дослідження.

3. Знайомство та співпраця з представниками науки, надання практичної допомоги учням у здійсненні експериментальної та дослідницької роботи.

4. Організація індивідуальних консультацій проміжного та підсумкового контролю в процесі наукових учнівських досліджень.

5. Залучення наукових працівників до керівництва науковими роботами учнів.

6. Рецензування учнівських робіт під час підготовки їх до участі в конкурсах і конференціях.

7. Підготовка, організація та проведення науково-практичних конференцій, турнірів, олімпіад.

8. Редагування та видання учнівських наукових збірників [8:2-3].

Окрім цього, такі товариства покликані реалізувати цілісний системний підхід в організації науково-пошукової роботи старшокласників у позаурочний час і вирішувати такі основні завдання, як забезпечення належної загально організаційної підготовки учнів, що виявляють інтерес до наукової діяльності, розроблення чіткої системи розвитку стійкого інтересу і потреби в науковій діяльності в період навчання в школі на основі глибокого усвідомлення цінності й необхідності науково-дослідницької діяльності;

створення умов для глибокої наукової підготовки старшокласників, виховувати цілеспрямованість, відповідальність, свідоме ставлення до розумової праці і на цій основі розвивати пошуковий, дослідницький спосіб мислення, стимулювати потребу в самоосвіті, самовихованні й адекватній самооцінці своєї наукової діяльності; залучити кожного школяра до зацікавленої участі в науково-дослідницькій роботі в рамках проблематики одного з відділень шкільного наукового товариства; розроблення оптимальної системи підготовки старшокласників до написання і захисту науково-практичної роботи на конкурсі.

Дослідницька робота школярів в системі НТУ відбувається поетапно.

I етап – загальноознайомлюваний (консультування, ознайомлення з досвідом наукової роботи, обмін думками, зустрічі з викладачами профільних кафедр ВНЗ, участь у роботі шкільного наукового товариства, самостійна робота школярів з науковою і науково-популярною літературою).

II етап – підготовчий (визначення теми, об'єкта і предмета дослідження; збір і систематизація наукових даних).

III етап – безпосередня дослідницька робота (дослідницька частина роботи, підготовка наукового реферату і доповіді для конференції).

IV етап – конкурс науково-практичних робіт (рецензування наукової роботи, виконання контрольної роботи, захист наукової роботи).

На першому етапі учні ознайомлюються з актуальними проблемами теорії та практики конкретної науки, з методологією і методами наукових досліджень, залучаються до самостійного вивчення наукової, науково-популярної літератури. Викладачі у тісній співпраці із бібліотекарем прагнуть навчити школярів працювати з науковою літературою, бібліографуванням, аналізувати і критично оцінювати прочитане, виділяти найважливіші наукові напрями та ідеї, бачити різні підходи до розв'язання наукових проблем.

Визначення тематики, вибір учнем об'єкта і предмета дослідження – другий етап науково-дослідницької роботи – підготовчий, бажано щоб тема роботи була запропонована самим учнем. Підготовчий етап передбачає також збір і систематизацію наукових даних. Це етап пошуку і консультацій.

У науковому дослідженні старшокласника найвагоміше місце має посісти безпосередньо дослідницька робота, що становить третій етап. Основна роль цього етапу полягає в розвитку логічного мислення, умінь інтелектуального проникнення в сутність досліджуваного явища, у пробудженні інтересу до науки, у залученні до пошукової роботи.

Четвертий етап – заключний. Він передбачає наявність дослідження і підготовку до конкурсу науково-практичних робіт [7:24-28].

Основними найбільш дієвими формами науково-дослідної роботи учнів у межах навчального процесу, що використовуються у загальноосвітніх закладах України є:

- включення елементів наукового пошуку при вивченні певних тем, розділів навчальних предметів; при виконанні індивідуальних завдань з

окремих навчальних дисциплін; в домашні завдання, що сприяє підвищенню ефективності самостійної роботи учнів;

- залучення учнівської молоді до виконання реферативних робіт у ході вивчення окремих навчальних дисциплін тощо.

Досвід засвідчує, що навчально-дослідницька робота школярів індивідуальні і групові форми досліджень (наукові семінари, конкурси науково-дослідницьких робіт, конференції, підготовка рефератів, творчі роботи) є серйозним чинником розвитку творчого потенціалу учнів. У процесі виконання дослідження у підлітків розвивається науковий світогляд, самостійність і критичність мислення, вміння критично аналізувати, узагальнювати, систематизувати, класифікувати тощо [9:52-53].

Серед ефективних форм науково-дослідної діяльності, що сприяють розвитку творчого потенціалу учнів, Мала академія наук (МАН), яка спрямовує зусилля на розвиток творчих здібностей школярів, залучає їх до активної дослідницької роботи. Саме тут старшокласники проходять першу школу становлення як майбутніх науковців, дослідників. У МАН учні ознайомлюються з досягненнями науки і техніки, розвивають творчу думку, реалізують прагнення до наукового пошуку, набувають дослідницьких умінь.

Мала академія наук України є творчим об'єднанням учнівської молоді, яка забезпечує її інтелектуальний і духовний розвиток, підготовку до активної діяльності в галузі науки та сприяє самовизначенню в майбутній професії. Мала академія залучає учнівську молодь до систематичної науково-дослідницької, експериментальної, конструкторської і винахідницької діяльності в галузі історії та літературознавства, математики й екології, фізики та біології, хімії та економіки, технічної творчості та геології, педагогіки та географії, сільського господарства й археології тощо.

Серед контингенту молоді, який ми цілком умовно називаємо обдарованою, можна виділити кілька груп: а) талановита молодь, яка вже якось проявила себе, здобувши перемогу в конкурсах, на олімпіадах тощо; б) власне обдаровані діти, які активно демонструють схильність до певної діяльності і вже засвідчили це в школі; в) діти здібні, які за відповідних умов можуть перейти в групу обдарованих.

Слід наголосити ще на одній, науково обґрунтованій формі пошуку, що спирається на психологічні методи виявлення розумово обдарованої молоді і в даний момент розробляється методичним центром Малої академії наук. Йдеться про психологічно обґрунтовані програми підтримки, що передбачають вирішення питання про статус обдарованої дитини, завдяки якому можна фіксувати певний рівень її розвитку, результат виявлення та визначити форми і зміст допомоги з боку держави.

Ці учні мають право брати участь в обласних, Всеукраїнських, Міжнародних науково-практичних конкурсах-захистах, турнірах учнівської молоді. Призери цих заходів користуються пільгами при вступі до вищих навчальних закладів України згідно з нормативними актами Міністерства освіти і науки України і програмою державної підтримки обдарованої молоді.

Пошукова робота в МАН – невичерпне джерело творчості, де нові методики і підходи до засвоєння вибраного предмета відкривають нові горизонти науки і нові імена майбутніх вчених, політиків, підприємців.

Перелік використаної літератури

1. Трофімов Ю.Л. Психологія. – К.: Либідь, 1999. – 558 с
2. Никитин Б.П., Никитина Л.А. Мы, наши дети и внуки. – 3-е изд. доп. – М.: Мол. гвардия, 1989. – 303[1] с., ил.
3. Общая психология: Учеб. пособие для студентов пед. институтов / В.В. Богословский, А.А. Степанов, А.Д. Виноградова и др.; Под ред. В.В. Богословского и др. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1981. – 383 с.
4. Фридман Л.М., Волков К.Н. Психологическая наука – учителю. – М.: Просвещение, 1985. – 224 с.
5. Зазимко О.В. Основні теоретичні підходи до визначення обдарованості // Обдарована дитина. – 1998. – № 8. – С. 5-12.
6. Липова Л., Морозова Л., Луценко Л. Специфіка навчання обдарованих дітей // Рідна школа. – 2003. – № 7 (882). – С. 8-11.
7. МАН: підготовка науково-дослідницьких проектів / Упор. М. Голубенко. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2005. – 128 с.
8. Організація діяльності Малих академій народних мистецтв та інших творчих об'єднань школярів: Методичні рекомендації Міністерства освіти Україн и. – К., 1992. – С. 2-3.
9. Алфімов В., Соболевська Т. Науково-дослідницька робота – розвиток творчої особистості ліцеїста // Рідна школа. – № 5. – 2000. – С. 52-53.